

A vallások osztályozása.

A minden jelenségben rendet kereső s a jelenségeket hasonlóságuk s eltérésük szerint osztályozó emberi lélek a vallás jelenségével szemben is indítatva érzi magát, hogy a történelmileg feltűnt vallásalakokat megegyezésük, vagy hasonlóságuk alapján bizonyos osztályokba sorozva s így a vallástörténelmi megjelenési formáinak tarka sokféleségébe bizonyos rendszert hozzon.

A vallások osztályozása azonban sokkal nagyobb nehézségekkel jár, mint a természeti világ tárgyainak, vagy jelenségeinek osztályozása. Míg emitt az osztályozás alapja rendszerint a külsőleg felismerhető tulajdonságok tényleges megegyezése, vagy hasonlósága, tehát az osztályozás a tárgyokban vagy jelenségekben levő objektív szempontok után indul: addig a vallások osztályozásánál alig kerülhető el, hogy subjektív szempontok ne éreztessék hatásukat, melyeknek kiküszöbölése s a történelmileg megjelent vallásalakoknak tisztán objektív szempontok szerint való osztályozása alig lehetséges.

A vallások osztályozásánál ugyanis észrevétlenül is bele játszik az a momentum, hogy mily értéket tulajdonítunk az egyes történelmi vallásalakoknak, ha a vallás eszménye szempontjából mérlegeljük azokat. Tehát az értékelés, — a legerősebb subjektív szempont, — alig kerülhető ki, ha a vallások osztályozásáról van szó. Igyekeznünk kell mégis e szempont lehető háttérbe szorításával, tisztán a tárgyi szempontokat érvényesíteni e téren is s ezért eleve is tudományos szempontból értékteleneknek kell mondanunk mindazon osztályozásokat, melyek a subjektív értékelést félreismertetlenül magukon hordják, vagy amelyeknél éppen ez az értékelés képezi a felosztás alapját.

Igy, ki kell zárunk a tudományos osztályozásból azt az osztályozást, amely a vallásokat *igaz* és *hamis* vallások kategóriájába sorolja. Nyilvánvaló, hogy e felosztásnál nem tudományos szempontok, hanem gyakorlati szempont: az a törekvés érvényesül, hogy saját vallásunk kiválóságát más vallásokkal szemben felmutassak. A vallás eszményéhez mérve az egyes történelmi vallásalakokat, kétségtelenül

arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezt az eszményt egyes vallásalakokban jobban megvalósulva látjuk, mint másokban, de mivel ennek a kérdésnek tárgyalása inkább a vallásbölcsészet, vagy dogmatika, mintsem a vallástörténet körébe tartozik, világos, hogy a vallások osztályozásánál ez a szempont felosztási alapul nem szolgálhat.

Hasonló nehézségek állanak elő, ha a vallásokat egy régebben kedvelt felosztás szerint *kijelentett* és *természeti*, vagy *pogány* vallásokra osztjuk. E felosztás eredete és célja a keresztyén vallásnak s az ennek előlépcsőjét képező zsidó vallásnak, a többi vallások felett való kiemelése volt, végeredményben tehát ez a felosztás is épúgy az egyes vallásalakok értékelésén nyugodott, mint az előbbi felosztás, amellyel lényegileg össze is esik. A kijelentett vallás, mint isteni közlésen alapuló, természetszerűleg a hit-igazságnak is birtokában van, tehát igaz vallás, míg a természeti vallás, melyhez az emberek különös isteni kijelentés nélkül saját természetükben levő képességeknél fogva jutottak: az igazat csak a tévessel elegyesen tartalmazza s így a hamis, vagy téves vallás kategóriájába tartozik.

Hegel volt az első, ki e régebbi s tisztán subjektív értékelésen alapuló felosztásokkal szemben a vallások osztályozásánál is az objektív szempontok figyelemre méltatását sürgette. Ezek közül az objektív szempontok közül azonban nem szolgálhatnak felosztási alapul azok, amelyek bizonyos tekintetben külsőlegesek, esetlegesek. Így pld. az a felosztás, mely alapul azt veszi, hogy az egyes vallások *szentiratokon* alapúlnak-e, vagy *szentkönyvek híjával* vannak, ilyen esetleges, külsőleges szempontot vesz felosztása alapjául. Hogy egy nép a maga vallását, a kultúra magasabb fokán szentírásokban feljegyezte-e s hogy ezek a szentírások egészben, vagy töredékesen reánk maradtak-e, ez nem magában a vallás lényegében rejlő, hanem ettől idegen, tisztán külsőleges szempont. A kultúrának minél magasabb fokán áll valamely nép, annál valószínűbbnek tarthatjuk, hogy mint szellemi élete egyéb nyilvánulásait, úgy vallását is írásban örököltette meg; viszont a kultúra alacsonyabb fokán álló népeknél a legintensebb vallásos életnél sem várhatjuk, hogy vallásuk írott emlékekben maradt volna reánk. De még az írott emlékek fennmaradása is annyira a történelmi eseményektől, azt mondhatnók véletlentől függ, hogy éppen ezért, ennek a szempontnak felosztási alapul vevése a legnagyobb mértékben helytelen volna.

Összefügg ezzel, s éppen azért miután esetleges, külsőleges ismerhető jegynek s nem a vallás lényegében fekvő objektív mozzanatnak tekinthetjük azt, hogy valamely vallás eredetét képesek vagyunk-e *vallásalapítóra* vinni vissza,

vagy pedig az illető nép vallását külön vallásalapító személyiség nélkül, tisztán *népiesen*, a nép körében előállottnak kell-e tekintenünk. E szempont szerint a vallásalapítókra visszavihető vallások közé kellene soroznunk a mozaizmust, Zoroaster vallását, a buddhizmust, Laotse és Kongtse követőinek vallását, a keresztyénséget és az izlamot, míg a másik csoportba kellene soroznunk — nem is szólva a félvad állapotban élő, vagy általában nem történeti népek vallásáról — az egyiptomi vallást, a brahmanizmust, a görög, római, germán, és szláv vallásokat. Ez a szempont két tekintetben is elégtelen. Egyrészt azért, mert csak történelmi ismereteink fogyatékoságának tulajdoníthatjuk, hogy pl. az egyiptomi, görög vagy római vallásoknál nincs oly vallásalapítóról tudomásunk, mint pl. a kínai vallásnál, amennyiben kétségtelen, hogy minden vallás képződésénél kiváló személyiségek fontos szerepet játszottak; másrészt, mert a vallásalapító személyiségek is nem tisztán ujat alkottak, hanem tanításaikat a nép körében már meglevő képzetekhez csatolva, részben ezeket fejlesztették tovább.

A felosztások e csoportjához számíthatjuk azt a felosztást is, mely Kuenen felolvasásai révén az újabb időben bizonyos fokú elterjedtséget nyert, s mely szerint a vallásokat két csoportba: a *nemzeti vallások* és *világ vallások* csoportjába kellene osztanunk. Ezt a felosztást a múlt század első felében Von Drey hangoztatta először s azon a mindenesetre figyelmet érdemlő tényen alapúl, hogy a legtöbb vallás az egyes nemzetek határaitra korlátozva marad, míg a buddhizmus, a keresztyénség és az izlam, az emberiség legkülömbözőbb fajtákhoz tartozó népei között el vannak terjedve. Azonban ennek a felosztásnak is több lényeges fogyatkozása van. Első sorban is nem veszi figyelembe a nemzetileg és területileg határolt vallások közötti különbséget; éppen így nem ügyel az egyes nemzetek kebelében élő törzsekre, melyek különálló életet folytattak, anélkül, hogy egységes nemzetté alakultak volna ki. A világvallás fogalma is határozatlan s éppen ezért félreértésre alkalmas. Ha a világvallást mennyiségi szempontból tekintjük, vagyis abból a szempontból, hogy az egyes vallások a keletkezési helyükön kívül lakó népek körében hódítottak-e s mennyiben, nyilvánvaló, hogy a pusztá számot felosztási alapúl venni nem lehet, mert tudjuk, hogy nemcsak az említett három vallásnak, hanem egyéb vallásoknak is megvolt a maguk hódító ereje; így csinált prozelitákat a zsidóság, voltak idegen népek között is hívei a brahmanizmusnak, s a római császárság korában előkelő prozelitái voltak a mitra-vallásnak. Szóval a három vallás csak nagyobb számban nyerte prozelitáit, mint emezek s így a különbség nem lényegben gyökerező, hanem csak relativ. — Viszont

ha a világvallás fogalmát nem mennyiségeinek, hanem minőségének vesszük, világos, hogy olyan vallás, mely mint a vallás eszményének igazi megvalósítója az egész világot meghódítani hivatva van, csak egy lehet.

Ide volna sorolandó a vallások *genealogiai* felosztása is, mely az egyes vallás alakokat azon népek szerint csoportosítva tárgyalja, amelyeknek életében ez a vallás történelmileg először megjelent, vagy történelmének befolyásos tényezőjévé lett. E felosztás is nem a vallás lényegéből veszi a felosztási alapot, hanem egy ezen kívül álló s egy bizonyos fokig a vallás lényegével a szorosabb kapcsolatot nélkülöző szempontból, t. i. abból, hogy a kérdéses vallásalak mely népek volt a vallása. Mindamellett is ez a felosztás az eddig tárgyaltaknál két okból is megfelelőbb. Először is, bár a vallás az egész emberiség egyetemében megnyilatkozó szellemi életjelenség, kétségtelen, hogy külső kifejezésére befolyással vannak mindazok a tényezők, melyek az egyes népek életét befolyásolják s ezt más népek életétől elütővé, vagy legalább is megkülönböztethetővé teszik. Ezért, amily joggal szólhatunk görög-olasz, vagy németalföldi művészetről, époly joggal szólhatunk egyes népek vallásáról. De alkalmasnak mutatkozik ez a népek szerint való felosztás főleg az áttekinthetőség szempontjából. A vallások története ugyanis azt tanúsítja, hogy azonos, vagy legalább rokon vallásos képzetek találhatók a hasonló műveltségű népeknél a föld legkülönbözőbb részein. De egyuttal tanúsítja azt is, hogy ugyanazon népek vallásos képzetei bizonyos fejlődési folyamatot futnak meg, mely fejlődési folyamat egyes mozzanataiban más és más népek vallásos képzeteivel azonos, vagy azokhoz hasonló alakot nyernek. Az áttekinthetőség rovására szolgálna tehát, ha ugyanazon nép vallását, ennek fejlődési fokozataihoz mérten, más és más népek vallásával együttesen, mintegy részekre szaggatva tárgyalnók. Így bár a genealogiai szempont a vallás lényegével alig hozható szoros kapcsolatba, methodikai okokból ennek, mint másodlagos felosztási alapnak igénybe vétele helyén valónak látszik.

A tulajdonképeni felosztási alapot azonban magából a vallásból kell vennünk s mivel a vallás külső nyilvánulásaiban lesz láthatóvá előttünk és így alakja, amelyben történelmi kifejezésre jut, lesz megítélésére nézve irányadó, ezért az *alaktani morfológiai* szempont az, mely a felosztás legbiztosabb alapját szolgáltatja.

E szempontnál azonban elbirálandó első sorban is az a kérdés, hogy az egyes vallásalakokban mit tekinthetünk lényeges vonásoknak, s mely vonások azok, amelyek lényegteleneknek mondhatók. Alaktani felosztásunk, u. i. csak akkor lesz helyes, ha nem lényegtelen, hanem lényeges

tulajdonságok képezik felosztásunk alapját. Mint Hegel mondta: „a felosztásnak nemcsak subjektív értelemben vettnek kell lenni, hanem a szellem természetének megfelelőnek objektív értelemben.“ Amit mi lényeges tulajdonságnak tekintünk, annak tényleg a kérdéses vallás lényeges, a külső alakban is kifejezésre jutó tulajdonságának kell lennie.

Leglényegesebb vonás az egyes vallásokban annál a központi helynél fogva, melyet minden vallásban elfoglal: *az Isten fogalom*. Am ezt az istenfogalmat is tekinthetjük különböző szempontokból.

Ha a *mennyiség kategóriáját* alkalmazzuk az istenfogalomra, úgy az egyes vallásokat a szerint osztályozzuk, hogy *hány* Isten imádása szerepel bennük. Azokat a vallásokat, amelyek *egy* legfőbb lény imádását teszik követőikre kötelezővé, egy Isten hívő (monotheistikus), azokat a vallásalakokat pedig, melyekben *több* Isten szerepel, sok istenhívő (polytheistikus) vallásoknak nevezzük. *Monotheismus* és *polytheismus* volna tehát a két csoport lényeges megkülönböztető felosztási alapja, melyekhez a perzsa vallásra tekintettel a *dualismus* járulna. A monotheistikus vallások közé sorozhatnók a zsidóságot, kereszténységet és izlamot, dualistikus volna Zoroaster vallása, a többi összes vallások pedig a polytheistikus vallások osztályába volnának sorozandók. — Ez az utóbbi körülmény magában is eléggé mutatja, hogy a mennyiségi szempont nem nyújt megfelelő felosztási alapot, mert hisz emellett egy kategóriába tartoznék a teljesen műveletlen polynéziaiak vallása a görögök vallásával. E szerint a felosztás szerint is hijjával volnánk egy oly szempontnak, melynek alapján a polytheistikus vallások nagy számát bizonyos rendszer szerint csoportosíthatnók.

Ezen a hiányon csak úgy segíthetünk, ha az istenfogalmat nem mennyiségi, hanem *milyenségi* szempontból véve tesszük a felosztás alapjává. Erre is Hegel tette meg az első lépést, ki a maga filozofiai s különösebben logikai fogalmait a vallástörténetre alkalmazva, a vallást az istenfogalom fokozatos magasabbra emelkedésének folyamatában mutatta be. Természetesen nem annélkül, hogy a logikai séma következtében a történelmileg megjelent vallásalakok önkényszerűleg ne szorítottak volna egyik vagy másik logikai kategóriába.

Ha az istenfogalmat milyenségi szempontból tesszük a vallások felosztásának alapjává, közelfekvő s egyuttal a lehetőségeket is teljesen kimerítő az a két kategória, mely a természeti és szellemvilág nyilvánvaló különbözőségén alapulva, a vallásokat is *természeti* és *szellemi* vallások csoportjába osztja, a szerint amint az istenfogalom a természeti jelenségek és erők nagy világából, vagy a szellem világ különböző erőiből s nyilvánulásaiból veszi a maga symbolikus

kifejezését. E két főcsoport alsóbb részekre osztása azután azok szerint a szempontok szerint történhetik, melyeket úgy a természeti, mint a szellemi világ jelenségei a maguk alacsonyabb vagy magasabb fokú nyilvánulásaiban nyújtanak.

Tudományunk története tényleg azt tanúsítja, hogy többé-kevésbé kifejezetten a vallások osztályozása e két kategória alapján történt mindenütt ott, ahol a felosztás alapjául az istenfogalom — milyenségi szempontból tekintve — szolgált.

Az alábbiakban néhány osztályozást mutatunk be, anélkül, hogy e tekintetben teljességre tartanánk igényt, sőt a rokon jellegű felosztásokat szándékosan mellőzzük.

Hegel.

I. A természeti vallás.

1. A közvetlen vallás. (Varázslás.)
2. Az önmagában való tudat ketté válása. A lényeg vallásai.
 - a) A mérték vallása. (Khina.)
 - b) A képzelet vallása (Brahmanismus)
 - c) Az önmagában lét vallása (Buddhismus.)
3. A természeti vallás a szabadság vallásához való átmenetben. Az alanyiség küzdelme.
 - a) A jónak vagy világosságnak vallása. (Persia)
 - b) A fájdalom vallása (Syria.)
 - c) A rejtély vallása (Egyptom.)

II. A szellemi egyediség vallása.

1. A fenség vallása (zsidók.)
2. A szépség vallása (görögök).
3. A célszerűség, vagy értelem vallása (rómaiak.)

III. Az abszolút vallás (keresztyénység)

Von Hartmann.

I. A naturalismus.

1. A naturalistikus henotheismus.
2. A henotheismus emberies megszellemisítése.
 - a) Aesthetikai finomítása (hellének.)
 - b) Hasznossági világiasítása (rómaiak.)
 - c) Tragikus ethikai mélyítése (germánok.)
3. A henotheismus theologiai rendszerezése.
 - a) A naturalistikus monismus (Egytom.)
 - b) A seminaturalismus (Persia.)

II. *A supra naturalismus.*

1. Az abstract monismus, vagy az idealistikus váltság-vallás.
 - a) Az akosmismus (brahmánok.)
 - b) Az absolut illusionismus (buddhisták.)
2. A theismus.
 - a) A primitiv pantheismus (proféták.)
 - b) A törvény vallás, vagy a heteronomia vallása (mozaismus, zsidóság, reform kísérletek, ezek közt az izlam)
 - c) A realistikus váltságvallás (keresztyénség.)

Runze.

1. Természeti megfogható tárgyak tisztelete (varázslás, vagy samanismus.)
2. Hegyek, folyók, erdők, tenger, szél és fellegek tisztelete (Physiolatria.)
3. A nap, hold, csillagok tisztelete (sabäismus) az ég tisztelete (uranolatria) a világosság és sötétség tisztelete (ó persa dualismus.)
4. Átmenet a természeti lények tiszteletétől (hylosoisumus) szellemi lények elismeréséhez : állatok tisztelete (zoolatria.)
5. Szellem és ember imádás (polydämonismus; anthropolatria.)
6. Az ember erkölcsi, értelmi lényének imádása (anthropologismus és anthropo-morfismus.)
7. Az istenfogalmából a véges természeti elem kiküszöbölése (a legfőbb fokú theismus.)

Siebeck.

1. Természeti vallás, a természeti világ vallása minden erkölcsi meghatároztatás nélkül (a műveletlen vallások).
2. Erkölcsi vallás számos fokozatban (Mexikóiak, peruiak, akkadok, khinaiak, egyiptómiaiak, hinduk, perzsák, germánok, rómaiak, a legfelső fokot képezi köztük a görög vallás.)
3. Az átmenetet az erkölcsi vallásról a váltságvallásra képezi a zsidóság.
4. Váltságvallás egyoldalulag a világ megtagadása értelmében: a buddhismus.
5. Positiv váltságvallás: a keresztyénség.
6. Visszaesés az erkölcsi vallásba: az islam.

Tiele.

I. *Természeti vallások.*

1. Polyzoikus naturalismus (feltételezett).
2. Polydämonistikus varázsló vallások az animismus uralma alatt (a vad népek vallásai).

3. Tisztult, vagy rendszerezett varázsló vallások. Theri-antropikus polytheismus.

a) Nem rendszerezett. (A japánok, a draivák, a finnek és esztek, a régi arabok, a régi pelazgok, az ó-itáliai népek, az etruszkok (?), a régi szlávok vallása.)

b) Rendszerezett (Amerika félművelt népeinek vallása, a régi khinai birodalmi vallás, az egyiptomiak vallása).

4. Emberi alakú, de ember feletti hatalmú s félig erkölcsi lények tisztelete. Anthropomorfikus polytheismus. (A véda korabeli hinduk, a semi kulturnépek, a kelták, germánok, hellének, görögök és rómaiak vallása.)

II. Erkölcsi vallások. (*Spiritualistikus — erkölcsi kijelentés-vallások*).

1. Nemzeti nomistikus (nomothetikus) vallásközösségek. (Taoismus és konfucianismus, brahmanismus, jainismus, mazdeismus, mozaismus és judaismus, a két utóbbi már átmenet a következő fokozathoz).

2. Universalistikus vallásközösségek (Buddhismus, keresztyénség; az islam a maga partikularistikus és nomistikus alkatrészeivel csak részben tartozik ide.)

Von Orelli.

I. Természeti vallások (*pogány vallások*).

1. Esetleges természeti dolgok tisztelete: fetizmus pl. Afrikában.

2. Esetleges természeti erők és szellemek tisztelete: animismus (Afrika, Amerika, mongolok stb.)

3. A természet tisztelete, annak általános ható erői alapján: polytheismus. Egyiptom, kanaaniták, babyloniak stb.

4. A természet tisztelete annak általános törvényei alapján: Csillagimádás, babyloniak, egyiptomiak.

5. A természetnek, mint ilyennek tisztelete: pantheismus. India brahmanismus.

6. A természet feloszlásának tisztelete: Buddhismus.

7. A jó fizikai, erkölcsi hatalmának tisztelete. Parsismus.

8. Az aeszthetikai erkölcsi hatalmak tisztelete. Hellének.

9. A politikai erkölcsi hatalmak tisztelete. Rómaiak.

II. Természettől független vallások.

1. A természetfölöttinek tisztelete a teremtmény fölött való fenségében. Mosaismus.

2. A természetfelettinek tisztelete a teremtménnyel való kiengesztelődésében. Keresztyénség.

3. A természetfelettinek tisztelete, a természetbe való visszaesésében. Izlam.

Ha ez osztályozásokat jobban szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy mindegyik bizonyos fejlődési sémát mutat az alacsonyabbról a magasabbra, úgy hogy az osztályozással egyuttal a vallás fejlődési törvényei is mintegy jelezve vannak. Kétségtelen azonban másrészt az is, hogy ez osztályozásban az egyes vallásalakok, a maguk legkifejlettebb alakjában szerepelnek, s hogy pl. görögök és rómaiak vallását ezek az osztályozások úgy állítják be, mint ahogyan a legkifejlettebb alakjukban, a görög és római irodalom termékeiben reánk maradt. Egyedül Tiele az, aki a maga osztályozásában különbséget tesz a pelasgok, az etruskok, az ó-itáliai népek és a rómaiak vallása s a hellének és a görög nép vallása között. Már pedig az újabb kutatások kétségbevonhatlanná teszik, hogy az egyes népek vallásának azt a fokát, melyet legmagasabbra emelkedésében elért, egy hosszú fejlődési folyamat előzte meg, mely fejlődési folyamat alatt az alsóbb fokú vallásalakokon a nép épűgy átment, mint a kifejlett ember, a csecsemű és gyermekkor egyes fázisain. Épen ezért a vallások leggondosabb osztályozásának is csak nagyon viszonylagos értéket tulajdoníthatunk, mert abstrahálnunk kell igen sok vallásnál a megelőző fejlődési fokozatoktól.

Még egy más szempontból is vizsgálat tárgyává tehetjük a vallások osztályozását. Mint jeleztük, legmegfelelőbb az Isten fogalomnak milyenségi szempontból felosztási alapúl vevése s a fentebb felmutatott osztályozások mind ebből a felosztási alaphól indulnak ki. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az e felosztási alaphól legmagasabbnak feltűntetett vallások nagyjában összeesnek a kvantitatív szempontból eszközölt felosztás monotheistikus vallásaival s épűgy, részben legalább, a világvallásokkal. Ebből a vallás fejlődési irányára vonhatunk következtetést, nevezetesen hogy a vallás a szellemi monotheismus irányában fejlődik s ha ezt a fokot elérte, természetszerűleg igyekszik világvallássá lenni.

Dr. Antal Géza.